

ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“
ФАКУЛТЕТ „СОЦИАЛНИ, СТОПАНСКИ И КОМПЮТЪРНИ НАУКИ“
КАТЕДРА „ПСИХОЛОГИЯ“

МАГИДА АБУ АЯШ МУРАД

ВЛИЯНИЕ НА ПОРЕДНОСТТА НА РАЖДАНЕТО НА
АРАБСКИТЕ ДЕЦА В ИЗРАЕЛ ВЪРХУ ТЯХНОТО ЛИЧНОСТНО
РАЗВИТИЕ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователно-научна степен „Доктор“ в
докторска програма „Педагогическа и възрастова психология“

Научен ръководител:
Проф. д.н. Румен Стаматов

Варна
2024

ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“
ФАКУЛТЕТ „СОЦИАЛНИ, СТОПАНСКИ И КОМПЮТЪРНИ НАУКИ“
КАТЕДРА „ПСИХОЛОГИЯ“

МАГИДА АБУ АЯШ-МУРАД

**ВЛИЯНИЕ НА ПОРЕДНОСТТА НА РАЖДАНЕТО НА
АРАБСКИТЕ ДЕЦА В ИЗРАЕЛ ВЪРХУ ТЯХНОТО ЛИЧНОСТНО
РАЗВИТИЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователно-научна степен „Доктор“ в
докторска програма „Педагогическа и възрастова психология“

Научен ръководител:

Проф. д.н. Румен Стаматов

Рецензенти:

доц. д-р Миглена Кръстева - Иванова

проф. д.н. Веселин Василев

Варна

2024

Дисертационният труд е обсъден в катедра „Психология” и е насочен за защита пред научно жури.

Дисертацията е структурирана в увод, 3 глави, изводи и препоръки, резултати от изследване, дискусия, заключения и е общо 180 страници. Основният текст съдържа 10 фигури и 51 таблици. Списъкът на цитираната литература се състои от 74 източника на английски език и 7 приложения.

Авторът на дисертационния труд е докторант на самостоятелна подготовка към катедра “Психология” при факултет „Социални, стопански и компютърни науки“ на ВСУ „Черноризец Храбър”.

Защитата на дисертационния труд пред Научно жури ще се състои на 25.04.2024 г. от 11.00 ч. в заседателната зала на ВСУ „Черноризец Храбър” на открито заседание на Научното жури. Материалите по защитата са на разположение в канцеларията на катедра „Психология“ към факултет „Социални, стопански и компютърни науки“ на ВСУ „Черноризец Храбър” и на интернет адрес www.vfu.bg, раздел „Докторанти”.

Съдържание

I. Общо описание на дисертацията	1
Въведение.....	Error! Bookmark not defined.
Научен проблем.....	Error! Bookmark not defined.
Конструкти на изследването	Error! Bookmark not defined.
Същност на изследването	Error! Bookmark not defined.
Задачи и цел на изследването	Error! Bookmark not defined.
Значимост на изследването	Error! Bookmark not defined.
Ограничения на изследването.....	Error! Bookmark not defined.
II. Размер и структура на дисертацията	17
III. Резюме на дисертацията.....	17
Глава 3: "Методология, констатации и заключение":	19
Част 1: Методологическа рамка на изследването .	Error! Bookmark not defined.
Част 2: Представяне, анализ и тълкуване на резултатите от изследването	Error!
Bookmark not defined.	
IV. Приноси на дисертацията	36
V. Публикации по темата на дисертацията	37

I. Общо описание на дисертацията

Въведение

В световен мащаб около 90% от хората имат братя и сестри, което играе важна роля в развитието на личността в детството (Milevsky, 2011). Освен това семейната атмосфера е първият опит за новородените, поради което тя също оказва влияние върху личностните характеристики на детето (Coşkun et al., 2017). Наред с това децата научават много важни неща от семейния живот, включително такива, свързани със социализацията, взаимоотношенията и живота като цяло, предвид факта, че семейната атмосфера запознава детето с други хора като братя и сестри, родители и съседи. В повечето случаи децата прекарват повече време с братята и сестрите в семейството си. Следователно братята и сестрите се превръщат в спътници на дадено дете. Това обяснява защо мислите и нагласите на детето могат да бъдат повлияни от братята и сестрите. Взаимоотношенията между братята и сестрите осигуряват първия опит в реална житейска ситуация. На този факт могат да се припишат редица причини, поради които отношенията между тях са важни и уникални за всяко дете в семейството (Coşkun et al., 2017).

Многобройните и разнообразни взаимодействия, достъпността и опитът, както и постоянните връзки са процеси, които са ефективни за развитието на емоционалните и социалните умения на детето, както и на взаимоотношенията (Bleidorn et al., 2014). Благодарение на тези причини и възможности детето може да изгради взаимовръзки между приятелския опит и семейството и да започне да развива процеса на социализация с братята и сестрите. Съществуват редица фактори, които допринасят за процеса на социализация на братята и сестрите, например наставленията и наблюдателното учене, взаимодействията между братята и сестрите, които насърчават емоционалната компетентност и социалното разбиране, както и идентификацията на средата, формирането на идентичност и стремежи в отговор на възприетите характеристики на братята и сестрите (Eckstein et al., 2010). Освен това социализацията на братята и сестрите се влияе от споделените

преживявания между тях, които водят до уникално разбиране и подкрепа, от несподелените преживявания, които водят до индивидуални различия между децата и дори до неприязън (Adler, 2011). В това отношение взаимодействията между братята и сестрите са мощен фактор в процеса на социализация на детето в сравнение с отношенията с родителите. Ето защо много важен фактор за психологическото развитие на детето е редът на раждане. Sun et al. (2014) споменават, че редът на раждане е най-важният признак в семейната среда, който оказва значително влияние върху поведението на детето.

Ред на раждане

Понятието "ред на раждане" е въведено през 1869 г. от Галтън и оттогава насам му се обръща все по-голямо внимание от учените поради влиянието му върху индивидуалното поведение (Buist et al., 2013). От психоаналитична гледна точка редът на раждане се използва за категоризиране на братята и сестрите в различни групи като първородно, единствено дете, средно дете и най-малкото дете. Всяка от тези позиции в реда на раждане има различни последици за психологическите характеристики (McHale et al., 2012). Например първородното дете обикновено има различни характеристики от последователите или другите братя и сестри, като се има предвид, че първородните деца претърпяват стрес след появата на братята и сестрите и промяната на статута им на "единствено дете". В това отношение първородните деца се чувстват детронирани от появата на следващото дете. Това означава, че първородните деца първоначално монополизират родителското внимание, когато са единствени, но биват изместени от трона, когато се появи новородена сестра или брат. Подобно детронирание има тенденция да ориентира първородното дете към имитиране на идентичност, и превръщане в послушно (Bleske-Rechek & Kelley, 2014). Послушанието кара първородните да подкрепят родителския авторитет и да станат наказателни и консервативни. Установено е също, че първородните са агресивни, по-зависими от възрастните, любопитни, песимисти, ревниви, уязвими към социален натиск и стрес, пораженци и консервативни. От друга страна, средното дете никога не развива монопол, докато най-малкото дете никога не се детронира (Eckstein & Kaufman, 2012).

Единственото дете е друга категория с уникални характеристики (Milevsky, 2011). Единственото дете няма брат или сестра, с които да се сблъсква и да развива съперничество помежду си. Позицията на единственото дете от гледна точка на родителите е относително сходна с позицията на първородното дете в ранните години по отношение на родителския интерес и внимание. Единствените деца могат да бъдат разбрани от две гледни точки. Първо, могат да се разглеждат като различни от всеки тип братя и сестри, като се има предвид, че са по-ориентирани към поведението на възрастните. Следователно единственото дете отразява характеристиките на родителите (Updegraff et al., 2010). Второ, може да се счита, че единствените деца са емо мотивирани и егоцентрични и по този начин не са ориентирани към поведението на възрастните (Buss & Hawley, 2011). Единственото дете получава значително внимание от родителите си и е вероятно да възприема социалния си свят като егоцентричен и въртящ се около него, за разлика от другите типове братя и сестри, които споделят родители със сестри или братя. Редът на раждане и връзката между братята и сестрите могат да окажат влияние върху развитието на семейната структура. Освен това съществуващите отношения между братята и сестрите оказват влияние върху семейната атмосфера, което води до различно въздействие върху развитието на всяко дете (Whiteman и др., 2011 г.). Следователно редът на раждане и отношенията между братята и сестрите имат тясна връзка, когато се разглеждат отношенията между тях.

Личностни черти

Понятието "личност" произлиза от латинската дума "persona", която означава "маска" или външно изражение на характера на индивида. Определението на личността се различава по много начини сред учените, тъй като психологическите подходи, използвани в изследванията на личността, са разнообразни (Loehlin & Martin, 2013). Личността се определя сред психолозите като качествата и характеристиките на индивида, които се изразяват цялостно и отличават човека от другите. Според Costa & McCrae (2013) личността може да се разглежда като измерение на различията между хората в тенденциите, които показват последователни действия, чувства и мисловни модели. Въпреки това чертите,

поведенческите измерения и индивидуалните различия се използват като основни фактори за определяне на личността от различни гледни точки. В литературата по психология различията между индивидите се проявяват чрез черти или вътрешни психологически характеристики. Чертите могат да бъдат заклеени като доминиращи, зловни, мили и срамежливи, наред с други, и са разработени на базата на теоретични конструкции и анализ, основан на взаимовръзките, наблюдавани между обичайните реакции (Pollet et al., 2010).

Най-разпространените личностни характеристики са тези от петфакторния модел (McCrae & Costa, 2013). Факторите включват невротизъм, който включва самосъзнание, депресия, тревожност и враждебност, отвореност към опита, която включва ценности, идеи, естетика, чувства и действия на фантазията, и екстраверсия, която включва положителни емоции, търсене на вълнения, асертивност, активност, топлота и общителност. Сред другите са съгласителство, което включва нежност, отстъпчивост, скромност, прямота, алтруизъм, отстъпчивост и доверие, и добросъвестност, която включва самодисциплина, обмисляне, стремеж към постижения, ред, послушание и компетентност. Тези личностни черти могат да бъдат по-малко или повече стабилни в зряла възраст и да имат сходна структура в различните култури (McCrae & Costa, 2013). Освен това проучванията показват, че личностните черти са свързани със субективното благополучие, професионалните постижения (Correa et al., 2010 г.), използването на социалните медии и предприемаческата дейност, академичните постижения и удовлетвореността от работата (Komarraju et al., 2011).

Личностно развитие

В повечето случаи предишни проучвания посочват, че развитието на личността се влияе от множество фактори на околната среда, освен от генетични влияния. Комбинацията от генетични влияния и множеството фактори на околната среда прави така, че братята и сестрите в дадено семейство да се различават един от друг. Личността на индивидите започва да се развива от ранна възраст, когато човек израства и взаимодейства с братята и сестрите в семейството. Възпитанието и семейната среда играят ключова роля за развитието и оформянето на детето и на

неговите личностни черти (Ernst & Angst, 2012). Следователно споделеният опит допринася за изграждането на личността на индивида. Според Dunkel & Decker (2010) съществуват различни системи, които оказват влияние върху развитието на личността. Микросистемите, като семейството, се считат за най-вътрешната система, която дава възможност на детето да има първия личен, пряк и формиращ опит. Съществуват и макросистеми като културните контексти и екосистеми като работното място на родителя, които оказват влияние върху микросистемите. Доказано е, че семейната микросистема допринася за развитието на личността, например редът на раждане влияе върху личностните черти, тъй като братята и сестрите са склонни да се конкурират за вниманието на родителите и родителските ресурси (Dunkel, 2013).

Освен това Bleske-Rechek & Kelley (2014 г.) отбелязват, че макар братята и сестрите с едни и същи родители да споделят едно домакинство, мястото им в структурата на семейството не е споделено, например най-голямото дете срещу най-малкото дете. Проучванията върху реда на раждане подчертават ролята на реда на раждане за развитието на различни индивидуални личностни характеристики (Bleske-Rechek & Kelley, 2014). В друго изследване на Shanahan et al. (2014) се отбелязва, че взаимодействието между възрастните и бебетата има основополагащо въздействие върху развитието на личността, защото формира социални способности. Ролята на детето в семейството през ранното детство също има основополагащо въздействие върху личностното развитие. Grankvist & Kajonius (2015) отбелязват, че първородните деца са склонни да помагат в семейните задължения в сравнение с най-малкото дете, а разликите между братята и сестрите намаляват с увеличаване на възрастта. Някои изследвания твърдят, че въздействието на реда на раждане върху личността всъщност не се влияе реда на раждане на детето, а по-скоро от психологическите позиции (Dunkel et al., 2015).

Контекст на проучването - Израел

Израел е предимно смесица от арабско и еврейско население и освен модерния начин на живот има и различни традиционни семейни култури (Lavee & Katz, 2003). В частност Израел е повлиян от блискоизточната и западната култура, включително практики и ценности от сигурния живот и ортодоксални религиозни възгледи. Израел е културно разнообразна страна, която е формирана от имигрантски вълни от различни страни, което води до разнообразието на семейните модели, стиловете на живот и културите. Населението на Израел е 6,5 милиона души, от които 80 % са евреи, а останалите 20 % са неевреи (предимно араби).

Образованието в Израел е бесплатно и задължително за всички деца на възраст от 5 до 17 години, особено в държавните училища и институции (ОИСР, 2016 г.). Освен това образованието в ранна детска възраст в Израел е бесплатно от 3 до 4-годишна възраст и също е въведено като задължително. През 2013 г. броят на записаните в държавните институции деца на възраст от 3 до 6 години е 58,4 % (ОИСР, 2016 г.). През 2014 г. в различни общини (около 33) е въведен избор на училище в началното и по-ниското средно образование с контролни механизми, така че да се гарантира справедлив прием. В горния курс на средното образование изборът на училище зависи от броя на учениците във всеки поток на местно ниво. Съществуват големи разлики между арабските и еврейските ученици по отношение на образователните постижения и резултати (ОЕСД, 2016).

В Израел образованието между горната степен на средното образование и началното ниво е разделено на различни образователни потоци, включително светски потоци (говорещи арабски и еврейски), говорещи иврит (религиозен поток) и ултраортодоксално-хебруски говорещи (независим поток) (ОИСР, 2016 г.). Всички тези потоци имат различни училища, отделни учебни програми в горния курс на средното образование и отделно управление. Като цяло образователните резултати в Израел имат различия между подгрупите на населението сред учениците с разпръснат културен и социално-икономически произход от тях и хетерогенна система в рамките на училищата и между училищата. Израелското правителство има за цел да признае нуждите на учениците и да поддържа културното многообразие, но практиките за избор на училище, проследяване и групиране могат да увеличат неравенството и да доведат до социална сегрегация, ако не се управляват правилно.

Еврейски сектор

Еврейският сектор в Израел се състои основно от етническите групи на ашкеназите и сефарадите (Dunkel et al., 2015). Групата на сефарадимите произхожда основно от Индия, Ирак, Балканите, Иран, Северна Африка, Етиопия, Йемен, Близкия изток и Съветския съюз. От друга страна, групата на ашкеназимите произхожда главно от европейските и американските континенти. По-голямата част от евреите са родени в Америка и Европа, следвани от 33,5 %, които са деца от африканско-азиатски произход или родени в Африка, а значителна част от еврейското население (26,5 %) е родено в Израел (Wolmer et al., 2013).

Културното наследство на евреите има тенденция да бъде разнообразно, тъй като много от тях са мигрирали в Израел от различни региони на света, което поражда безпокойство относно неговата цялост сред израелското общество, което се бори с това (Mayselless & Salomon, 2003). Освен това интегрирането на евреите имигранти в икономическо и културно отношение е предизвикателство за Израел, което води до икономически и културни сътресения. Тъй като Израел е млада държава и се формира от редовни миграционни вълни от над 70 държави с различни култури, еврейският сектор се счита за топящ се котел по отношение на културното разнообразие. Различията по отношение на религиозната ориентация (светски, традиционни и ортодоксални) и етническия произход (мизрахи - евреи от арабските страни срещу ашкенази - евреи от западните и европейските страни) са по-ясно изразени (Mayselless & Salomon, 2003).

Евреите притежават уникална идентичност, тъй като са по-скоро ориентирани към Израел, не се интересуват от еврейската история, имат времево и пространствено усещане, а амбициите им се основават на комфорта и материалната сигурност (Lavy et al., 2012). Освен това еврейският сектор е склонен да проявява безспорен патриотизъм по отношение на своята страна. Езикът иврит е най-доминиращият в израелската общественост, което може да се дължи на подкрепата на държавните институции, които насърчават развитието му в Израел, тъй като е официален език.

През последните десетилетия еврейският сектор е склонен да има индивидуалистични ценности, тъй като Израел е развита държава и затова се държи

като другите индустриализирани и развити страни (Mahajna, 2007). Въпреки това еврейският сектор набляга на общностните практики и ценности, което е отличителна черта от развитите му и особено на ценността на семейството, което може да се дължи на предишната им позиция като малцинствена група в различни страни.

Арабски сектор

Арабският сектор в Израел се състои от редица религиозни групи, като мнозинството (81,6 %) са мюсюлмани, следвани от 9,4 % (християни) и 8,7 % (друзи) (Mauseless & Salomon, 2003). Религията и езикът обединяват арабите; наред с това ги обединяват и общите за арабите културни модели. Например силно моралното поведение и семейната структура са основни културни модели, които се наблюдават често сред арабите (Wolmer et al., 2013). Те имат култура на поддържане на силни връзки в семействата, където на грижите за възрастните хора се отдава по-голямо значение, и се полагат специални грижи за насърчаване на морална ценностна структура, която включва гостоприемство и щедрост (Abu-Hussain, 2015). Подобни културни практики сред арабския сектор в Израел са разпространени и в други арабски общности по света. Арабският сектор в Израел е патриархално общество, поради което арабските мъже поемат ролята на осигуряващ семейството. Това означава, че децата от мъжки пол в арабските семейства са предпочитани за получаване на образование, с цел да се превърнат в основен източник на заплата в семейството.

Очакванията са, че децата от мъжки пол, които са трудово заети, ще издържат останалите деца, съпруги и родители (Lavy et al., 2012). В арабските семейства жените поемат ролята на домакини още от ранна възраст. Тази културна практика по никакъв начин не пречи на арабските момичета да ходят на училище или да получат образование в Израел, но може да повлияе на вида на образованието, както и на продължителността му в училище. Освен това силните семейни отношения и структура дават възможност на арабските деца да общуват със съседите и разширените семейства, докато слушат песни, приказки, приспивни песни, поезия, игри и сценки, което допринася за ранната социализация на арабските деца и се отразява на тяхната личност. Арабските семейства също така имат практика да

предпазват момичетата от свободно общуване с мъже, различни от членовете на семейството, което може да се обясни със сегрегацията, изисквана от религията (Buisson, 2013). Арабските деца също така се обучават в арабската култура, за да се гарантира социалният етикет и моралните ценности, свързани с тяхната култура и език.

Еврейският сектор спрямо арабски сектор

Наблюдават се различия между арабския и еврейския сектор по отношение на семейството (Lavee & Katz, 2003 г.). В еврейския сектор се наблюдават големи различия между светските и ултраортодоксалните семейства и между семействата с различен произход (Южна и Северна Америка, Западна и Източна Европа, Етиопия, азиатските и северноафриканските страни). В арабския сектор разлики между семействата съществуват между селски и градски семейства с различен религиозен произход (друзи, християни и мюсюлмани) (Lavy et al., 2012). Различията са по-очевидни и сред по-възрастните поколения и по-слабо образованото население, докато различията намаляват сред образованото и по-младото население. Както в арабския, така и в еврейския сектор някои семейства имат силно изразен традиционен начин на живот и ценности, докато други семейства са склонни към по-либерални практики и възгледи (Mahajna et al., 2007; Hussain & Hussain, 2017). Следователно тенденциите и моделите при избора на съпрузи, разводите, семейните отношения и брачната динамика, както и съжителството, ролите на половете, родителските практики, предпочитанията на половете, самотното родителство и брака са различни. Освен това съществува голямо разнообразие по отношение на семейните стилове, обичаи и норми както в рамките на еврейския сектор, така и между него и арабския сектор.

Макар и разнороден, арабският сектор се смята за дисидентски, неасимилиращ се и различен по отношение на религията, езика и националността, който не приема западните или еврейските норми и ценности (Lavy et al., 2012). Арабският сектор се различава от еврейския по много признаци - религия и език, а е и склонен да възприема по-колективистични ценности като тези на арабите в чужди държави, за разлика от еврейския сектор, който има по-индивидуалистична култура. Освен това основната разлика между арабския и еврейския сектор е по отношение

на доходите и нивото на образование (Mahajna et al., 2007). Например, между 2005 и 2006 г. Националният осигурителен институт съобщава, че 15,4 % от еврейските семейства живеят в бедност, което е много по-малко в сравнение с малко над половината от арабските семейства (51,2 %), които живеят в бедност (Hussain & Hussain, 2017; Mahajna et al., 2007). По отношение на образованието еврейският сектор изглежда има по-високо образователно равнище в сравнение с арабския сектор (Mahajna et al., 2007; Hussain & Hussain, 2017).

Близкоизточният конфликт и психологическият стрес на израелските деца

Предвид факта, че Близкият изток се характеризира със сложна геополитическа обстановка, съществуват редица източници на безпокойство, поради което както арабският, така и еврейският сектор в Израел изпитват по-високи нива на стрес (Lavy et al., 2012). Нещо повече, напрежението и стресът са причинени от многократните конфликти и войни между Израел и съседните арабски държави и други проблеми със сигурността в продължение на повече от век, които влияят върху отношенията между арабския и еврейския сектор в Израел (Lavee & Katz, 2003). По време на конфликта с арабските страни в Израел има нападения срещу гранични селища, които водят до цивилни и военни жертви както в арабския, така и в еврейския сектор. Подобни конфликти със съседните държави не само водят до стрес сред израелското население, но и засягат отношенията между араби и евреи в Израел (Hussain & Hussain, 2017).

Освен това икономическите и социалните различия между арабския и еврейския сектор водят до различна политическа и религиозна ориентация в израелското общество. В резултат на това между тези два сектора съществува взаимен страх, който допълнително засилва и насърчава разрива между арабския и еврейския сектор (Lavee & Katz, 2003 г.). Тъй като арабският сектор се разглежда като малцинство и се сблъсква с висока безработица и високи нива на бедност, арабските семейства като цяло изпитват по-високи нива на стрес в сравнение с еврейските семейства (Lavy et al., 2012). Децата са най-засегнати от конфликтите между Израел и неговите съседи, тъй като тяхното справяне и реакция се влияят от реакцията на семейството и общността. Например някои семейства могат да бъдат

по-тревожни и предпазливи, а други - по-уверени по време на конфликти. Освен това социалната сплотеност между арабския и еврейския сектор оказва влияние върху нивата на дистрес при децата (Mahajna et al., 2007).

Според Shaheen et al. (2014) психологическият дистрес е състояние на психично страдание, характеризиращо се с тревожност (чувство на напрежение, безпокойство) и депресия (безнадеждност, тъга, загуба на интерес). Психологическият дистрес се свързва с конфликта в Близкия изток, защото основните очаквания, цели и ресурси на израелците са застрашени (Walmer et al., 2013). Целите включват физическа безопасност, положително възприятие за контрол, самоуважение и социална принадлежност. В тази връзка блискоизточният конфликт между Израел и арабските държави нарушава живота на израелските деца по различни начини, включително уязвимост към нараняване и разрушаване. Такива нарушения на екологията на израелските деца застрашават очакванията им за нормалност и сигурност, което води до преживяване на раздразнителност, нервност и нещастие, предизвикващи промени в психологическото им здраве (Walmer et al., 2013). Израелските деца страдат от психологически дистрес в сравнение с възрастното население поради негативните чувства и личностни качества, развити по време на конфликтите, въпреки че външно те изглеждат добре.

Личностни черти и психологически дистрес

Личностните черти имат жизненоважна роля за прогнозиране на поведението на човека в различни контексти и ситуации, поради което могат да се използват за справяне с проблема с психологическия стрес сред децата (Shaheen et al., 2014). По-специално, личностните черти се описват като склонността на човека да реагира на различни ситуации по определен начин. Hussain & Hussain (2017) отбелязват, че начинът, по който хората реагират на стимулите в околната среда, зависи от тенденциите и наклонностите на техните личностни диспозиции. Следователно съществува връзка между психологическия дистрес и личностните нагласи. Например, Roodenburg et al. (2012) разкриват, че личността има значителна връзка с психичното здраве. Те също така отбелязват, че има припокриване между стилете на мислене и личностните черти, въпреки че всеки от тях има различен принос и различни структури, които ги характеризират.

Освен това други проучвания отбелязват, че начинът, по който хората интерпретират и възприемат стреса, зависи от тяхната личност (Hussain & Hussain, 2017). Това означава, че личностните фактори оказват влияние върху усещанията за психологически дистрес, като се има предвид, че те влияят върху отношението към стреса и начина на справяне с него или интерпретирането му. Проучванията, които са изследвали връзката между психологическия стрес и личностните фактори, съобщават, че депресията е значително свързана с личността (Shaheen et al., 2014). Основната личностна черта, свързана с психологическия стрес, е невротизмът. Невротизмът се определя като склонност към напрегнатост и нервност (Dunkel et al., 2015). Невротичните хора са склонни към негативни емоции като съмнения в себе си, вина, страх и гняв. Тези емоции са чести, защото хората се тревожат повече и се фокусират върху негативните чувства. Следователно това обяснява защо чертата невротизъм е силно свързана със симптомите на тревожност и депресия, а оттам и с психологическия дистрес. Следователно хората с висок невротизъм са склонни да бъдат уязвими към депресивни симптоми и психологически дистрес. Ето защо личностните качества на децата допринасят за нивото на психологическия им дистрес заедно с академичните изисквания, социално-икономическото ниво на семействата им, родителския натиск и други стресови обстоятелства, свързани с конфликта в Близкия изток.

Постановка на проблема

Редът на раждане обхваща всички сектори и култури в Израел, поради което всички еврейски и арабски деца могат да определят конкретна позиция в семейството по отношение на другите братя и сестри, която се превръща в техен личен етикет. Смята се, че редът на раждане оказва влияние върху характеристиките на хората. Например първородното дете ще се стреми да отговори на очакванията на родителите, когато бъде детронирано от средното дете, и ще стане съвестно (по-невротично, организирано и отговорно) в сравнение с другите братя и сестри. Следователно редът на раждане оказва влияние върху личностните характеристики на децата.

Въпреки че в други източници има многобройни публикации за влиянието на реда на раждане върху развитието на личностните черти на децата, малко са проучванията, които разглеждат това понятие в Израел (Hussain & Hussain, 2017). Освен това някои проучвания са фокусирани само върху определени категории ред на раждане и няколко личностни черти (Hussain & Hussain, 2017). В тази връзка проучването изследва личностните черти на израелските деца, следователно в него участват както еврейски, така и арабски деца, за да се запълни този пропуск в литературата.

При повечето проучвания, разглеждащи връзката между личностните характеристики и реда на раждане, не са включени други основни фактори (Marini & Kurtz, 2011). Въпреки това влиянието на реда на раждане върху поведението и личностните характеристики на децата може да се обясни отчасти с различни основни фактори в семейството и средата, в която те растат. Тези съпътстващи фактори включват конкуренцията между братята и сестрите, родителските инвестиции и семейната среда. Съревнованието между братята и сестрите за лична изгода, власт и внимание, произтичащо от ефектите на доминация като пол и възраст, е резултат от йерархията, която възниква с появата на ново дете. Инвестициите на родителите са свързани със социално-икономическите променливи, тъй като семействата с нисък икономически статус са склонни да насочат вниманието си само към първородните деца. За да се добави към съществуващата литература, това проучване изследва влиянието на реда на раждане върху личността на израелските деца, като включва основните фактори, които модерират тази връзка, и отчита уникалността на семействата в рамките на религиозните и етническите групи, демографските фактори, културната среда и социално-икономическите фактори.

Това проучване е уникално и с това, че не се ограничава само до оценка на връзката между реда на раждане и личността на децата, но и до променливата на резултата - психологическия дистрес. По същество Израел като държава се намира в Близкия изток, който е сложна геополитическа среда, преживяваща многократни конфликти със съседните държави. Подобна среда оказва влияние върху отношенията между арабския и еврейския сектор в Израел и върху развитието на

личността на децата, което вътрешно се отразява върху начина, по който те се развиват и се справят с психологическия дистрес. Стилът на учене и мислене на всяко дете в класната стая се влияе от психологическия стрес, поради което беше наложително проучването да разработи програма за интервенция, която да се справи с тази променлива (психологически стрес), свързана с личността. Резултатите от проучването относно връзката между реда на раждане и личността на децата и произтичащия от това психологически дистрес бяха важни, за да могат учителите и съветниците да се свържат с децата, да взаимодействат с тях и да реагират по подходящ начин на нуждите им в училище, включително на арабските и еврейските деца в Израел.

Задачи и цел на изследването

Цел на изследването

Проучването е проведено с цел да се разширят и възпроизведат предишни резултати относно влиянието на реда на раждане върху личностното развитие на децата в контекста на израелското общество. Общата цел беше да се проучи това въздействие на реда на раждане върху личностните черти на децата между арабския и еврейския сектор в Израел и да се установи дали влиянието на личностните черти върху психологическия дистрес може да бъде преодоляно чрез програма за интервенция. В тази връзка в проучването бяха включени редица смуцаващи фактори като променливи, които оказват влияние както върху реда на раждане, така и върху личностните черти. Освен това променливи като нивото на образование на детето, полът и възрастта бяха включени като контролни променливи във връзката между реда на раждане в семейството и личностната черта на детето. Освен това като модератор при изследването на връзката между личностната характеристика на детето и нивото на психологически дистрес беше въведена и интервенционна програма за справяне със стреса. Първо бяха изследвани връзките между променливите преди въвеждането на интервенцията, а след това връзките между променливите, наблюдавани след въвеждането на програмата за интервенция.

Задачи на изследването

Задачите на изследването могат да бъдат очертани, както следва:

- i. Да се оцени влиянието на реда на раждане върху личността на израелските деца
- ii. Да се разработи програма за интервенция на стреса за деца в училище за справяне с психологическия дистрес, свързан с основни личностни характеристики, възникващи от излагането на конфликтите между Израел и арабските страни, които нарушават живота на децата и застрашават очакванията им за нормалност и безопасност.

Значимост на изследването

Проучването ще допринесе за разбирането на връзката между реда на раждане и развитието на личностните черти в контекста на Израел, като се вземат предвид различните арабски и еврейски сектори в Израел. Очаква се също така проучването да даде повече информация за посредническата роля на смущаващите фактори, като арабски/еврейски сектор, етична група, пол на родителите, социално-икономически произход и познат произход, във връзката между реда на раждане и личността, като същевременно се контролират специфичните за детето фактори, като ниво на образование, пол и възраст. В съществуващите литературни източници тези променливи не са изследвани в рамките на едно проучване в контекста на израелските деца.

Освен това изследването е важно, тъй като разработва програма за интервенция върху стреса за ученици с цел контролиране на психологическия дистрес, свързан с основните личностни характеристики, възникващи в резултат на излагането на израелските деца на конфликтите между Израел и арабските страни, които нарушават живота им и застрашават очакванията им за нормалност и безопасност в училище. Следователно изследването може да даде възможност на политиците в образователния сектор да подобрят интервенциите срещу стреса за израелските деца, като вземат предвид констатациите за ефективността на тази програма за интервенция в бъдещите стратегии. Също така, констатациите относно разликите в личностните характеристики на арабските и еврейските деца ще дадат

възможност на учителите и училищните съветници да проявят по-голяма компетентност при решаването на психологическите проблеми, с които се сблъскват учениците по отношение на тяхната личност.

Изводите от проучването ще предоставят важна информация на политиците, за да разработят по-добри програми както за децата, така и за учителите. Резултатите от проучването за това какво влияе върху личността на израелските деца могат да доведат до необходимите корекции в оценяването, обучението, учебния план и образователната програма за учителите, така че да се даде възможност на всички образователни практики да се съсредоточат върху задоволяването на нуждите на израелските ученици с различни характери. Важните и актуални знания, предоставени от проучването относно нивата на психологически стрес сред израелските деца, могат да предизвикат положителна реакция от страна на заинтересованите органи и училищните администратори за справяне с проблема и по този начин да допринесат за общите академични постижения, самооценката и социалните мрежи сред учениците. Не на последно място, разбирането на различните личностни характеристики на арабските и еврейските ученици може да има важни последици за обучението на учениците по въпросите на мирното съжителство.

Ограничения на изследването

Проучването има някои ограничения и предпоставки. Що се отнася до границите, проучването е проведено главно сред израелски деца от 1 до 8 клас от училища, избрани на случаен принцип в Израел. Освен това проучването беше ограничено и до израелски деца, чиито родители дадоха съгласието си да участват в проучването и попълниха и върнаха формуляри за съгласие. Срещнатите ограничения включват естеството на изследването, географския район и извадката. Характерът на изследването е ограничение, тъй като то е кръстосано изследване, което представлява моментна снимка на явлениято, тъй като данните са получени в определен момент от време. Географският район е ограничение, тъй като училищата, в които е проведено проучването, се намират в един регион на Израел, а не в цялата страна. Освен това извадката може да бъде ограничение, когато се вземе предвид

фактът, че не цялото население от израелски ученици е изследвано, а по-скоро сравнително по-малка извадка, която да представлява цялото население. Беше невъзможно проучването да преодолее тези ограничения поради редица основни причини, включително финансови фактори, времеви фактори и факта, че не всички родители могат доброволно да се съгласят да участват. Поради това бяха предприети определени мерки за свеждане до минимум на ефекта от тези ограничения върху резултатите от проучването, като например осигуряване на възможно най-представителна извадка чрез използване на случайна такава и включване на разнообразна група израелски ученици.

II. Размер и структура на дисертацията

Дисертацията е структурирана в увод, три глави и заключение и е с общ обем 180 страници. Основният текст съдържа 51 таблици и 10 фигури. Списъкът на литературата се състои от 74 източника, има и 7 приложения.

III. Резюме на дисертацията

Въведението обосновава актуалността на проблема, дава основание за избора на темата на изследването, освен това представя основните понятия, които са свързани с темата на изследването, като: ред на раждане, личностни черти, личностно развитие, контекст на изследването - Израел (еврейски сектор и арабски сектор), конфликт в Близкия изток и психологически дистрес на израелските деца и личностни черти и психологически дистрес.

Въведението представя формулировката на проблема, целта и задачите на изследването, изследователския въпрос, целите на изследването, изследователските хипотези и значението на изследването.

Глава 2: "**Преглед на литературата**" дава обща представа за съществуващите знания по темата на изследването. Тя съдържа теоретичната основа на изследването, започва с обяснение на понятието "ред на раждане" и неговите видове ("Единични

деца", "Първородни деца" , "Средни деца", "Най-малки деца"). След това се преминава към концепцията за личностните черти, която е представена от моделите и теориите, свързани с нейното изследване и съдържа: 1: Модел "Големите пет" или Петфакторен модел, теории за ефекта на реда на раждане (Теория за детронирането, Теория за семейните ниши и) вариации на личността на братята и сестрите. След това са представени емпирични доказателства за ефекта на реда на раждане върху личността на децата. След това се отбелязват по-специфични фактори, влияещи върху личността (арабски/ еврейски сектор и етична група, пол на родителя, социално-икономическа среда, семейна среда, пол на детето, възраст на детето и образование на детето). След това се разглежда влиянието на личностните фактори върху психологическия дистрес на децата. Накрая са представени ограниченията в емпиричните проучвания, свързани с темата на изследването.

В обобщение на главата с литературния обзор можем да кажем, че в това проучване са взети предвид редица методологични предимства в сравнение с предишни проучвания, за да се направи опит да се запълни празнината в литературата. Първо, използвана е голяма извадка от деца от началното училище, което е от съществено значение, тъй като ефектите от реда на раждане се изследват най-добре, когато децата все още зависят от родителите и се конкурират помежду си за родителските инвестиции, за разлика от предишни проучвания (Hussain & Hussain, 2017), които използват извадки от възрастни, които са независими от родителите си и следователно влиянието на реда на раждане намалява. На второ място, в проучването бяха включени различни показатели за произход, като възраст на децата и родителите, социално-икономически статус на родителите (включително ниво на образование, професия и семеен доход) и семеен произход. Освен това всеки фактор на фона е имал големи извадки, което е дало възможност за провеждане на систематични тестове съответно на връзката между личността и раждането при различните променливи на фона. Друга силна страна на това проучване е, че то включва програма за интервенция, за да се справи с ефектите на личностните черти върху психологическия дистрес.

Глава 3: "Методология, констатации и заключение" се състои от три части:

Част 1: Методологическа рамка на изследването

В част 1 подробно са описани и обсъдени методите и материалите, използвани в проучването. Проучването се фокусира върху въпроса "какво е влиянието на реда на раждане върху личностните характеристики на израелските деца". Вследствие на това разглежданият изследователски въпрос включва следното:

1- Изследователски въпроси

Основният изследователски въпрос в това проучване е формулиран по следния начин:

1. Какво е влиянието на реда на раждане върху личностните черти на израелските деца?

Подвъпроси

За да се отговори на главния изследователски въпрос, бяха разработени и редица специфични подвъпроси, които са формулирани, както следва:

- i. Влияе ли арабският/еврейският сектор върху връзката между реда на раждане на израелските деца и тяхната личност?
- ii. Влияе ли етичната група върху връзката между реда на раждане на израелските деца и тяхната личност?
- iii. Влияе ли полът на родителите върху връзката между реда на раждане на израелските деца и тяхната личност?
- iv. Влияе ли социално-икономическият произход върху връзката между реда на раждане на израелските деца и тяхната личност?
- v. Познатият произход влияе ли върху връзката между реда на раждане на израелските деца и тяхната личност?
- vi. Дали прилагането на интервенционна програма за справяне със стреса намалява нивото на психологически дистрес сред израелските ученици?

2- Хипотези

В това проучване бяха формулирани следните хипотези, които да бъдат проверени, за да се дадат отговори на подвъпросите и на основния изследователски въпрос:

Хипотеза 1

Нулева хипотеза: Редът на раждане няма положителен и значим ефект върху личностните характеристики на израелските деца

Алтернативна хипотеза: Редът на раждане има положителен и значим ефект върху личностните характеристики на израелските деца

Хипотеза 2

Нулева хипотеза: Арабският/еврейският сектор не опосредства ефекта на реда на раждане върху личностните характеристики на израелските деца

Алтернативна хипотеза: Арабският/еврейският сектор опосредства ефекта на реда на раждане върху личностните характеристики на израелските деца

Хипотеза 3

Нулева хипотеза: Етичните групи не опосредстват ефекта на реда на раждане върху личността на израелските деца

Алтернативна хипотеза: Етичните групи опосредстват ефекта на реда на раждане върху личността на израелските деца

Хипотеза 4

Нулева хипотеза: Полът на родителите не опосредства ефекта на реда на раждане върху личността на израелските деца

Алтернативна хипотеза: Полът на родителите опосредства ефекта на реда на раждане върху личността на израелските деца

Хипотеза 5

Нулева хипотеза: Социално-икономическият фон (ниво на образование на родителите, доход на семейството и професия на родителя) не медира ефекта на реда на раждане върху личността на израелските деца

Алтернативна хипотеза: Социално-икономическият произход (ниво на образование на родителите, доход на семейството и професия на родителя) опосредства ефекта на реда на раждане върху личността на израелските деца

Хипотеза 6

Нулева хипотеза: Фамилната среда не опосредства ефекта на реда на раждане върху личността на израелските деца

Алтернативна хипотеза: Познатият произход опосредства ефекта на реда на раждане върху личността на израелските деца

Хипотеза 7

Нулева хипотеза: Няма разлика в средния резултат за психологически дистрес сред израелските ученици между предварителния и последващия тест

Алтернативна хипотеза: Съществува разлика в средния резултат за психологически дистрес сред израелските ученици между предварителния и последващия тест

3- Теоретичен модел

Теоретичният модел за връзката между личностните характеристики и реда на раждане дава представа за тази дискусийна връзка. А. Адлер, който сам е бил средно дете, предлага, че най-малките и първородните деца страдат от определени мании, които са свързани с безкрайната им борба за превъзходство и успех, докато средните деца са по-здрави, непокорни и лекомислени (Rodica & Brent, 2015).

4- Методология

В проучването е използван количествен метод, при който количествените данни (цифрови данни) са събрани от извадка, която представлява целевата група (израелски деца).

5- Изследвана група

Всички израелски деца, които посещават начално училище в Израел, което е дало административно одобрение за проучването, и имат брат или сестра, съставляват изследваната група, тъй като проучването се фокусира върху това как редът на раждане влияе върху техните личностни характеристики. За да бъдат включени в изследваната група, бяха взети предвид следните фактори:

Критерии за включване

1. Детето трябва да е споделяло семейната среда с други братя и сестри през по-голямата част от времето на своето развитие.

2. Родителят дава съгласие за участие в проучването

Критерии за изключване

1. Детето е самотно дете или единствено дете без братя и сестри в семейството
2. Детето има усложнение, което пречи на общуването, говора или слуха, поради което не може да отговори на въпросника
3. Родителят на детето отказва да даде съгласие за проучването
4. Детето има осиновени, полуосиновени или доведени братя и сестри

Всички израелски деца, които отговаряха на критериите за включване и изключване, бяха включени в рамката на извадката, след което извадката беше избрана на случаен принцип от тази изследвана група. Случайната извадка дава равен шанс на всяко от изследваните деца, поради което тази техника за вземане на проби увеличава представителността на извадката за цялата група.

6- Извадка

В проучването участваха общо 196 израелски деца, от които половината ($n = 98$) бяха от арабския сектор, а останалата половина ($n = 98$) - от еврейския сектор.

7- Променливи на изследването

За да се проучи влиянието на реда на раждане върху личностните характеристики на израелските деца, бяха разгледани и използвани следните променливи:

Зависими променливи

Зависимите променливи са латентни фактори с 31 наблюдавани променливи, които представят личностните характеристики на израелските деца и включват невротизъм (8 наблюдавани елемента), добросъвестност (9 наблюдавани елемента), откритост (10 наблюдавани елемента), екстраверсия (8 наблюдавани елемента) и съгласие (9 наблюдавани елемента). Невротизмът се определя като личностна черта, при която човек е напрегнат, раздразнителен, не е доволен, срамежлив, мрачен и не е уверен в себе си (Coşkun et al., 2017). Съзнателността е определена като личностна черта, при която човек е ефикасен, организиран, не е небрежен, задълбочен, не е мързелив и не е импулсивен (Dunkel et al., 2015). Откритостта е дефинирана като личностна черта, при която човек е любопитен, има въображение, артистичен е, има

широки интереси, вълнува се и има неконвенционални ценности (Loehlin & Martin, 2013). Екстраверсията е дефинирана като личностна черта, при която човек е общителен, силен, енергичен, авантюристичен, ентузиазизиран и общителен (Parks-Leduc et al., 2014). Съгласността се определя като личностна черта, при която човек прощава, не е взискателен, сърдечен е, не е упорит, не се показва и е симпатичен (Heng et al., 2017).

Независими променливи

Независимата променлива е наблюдавана променлива, а именно редът на раждане. Редът на раждане се определя като реда, в който се ражда детето в дадено семейство (Dunkel & Van-der-Linden, 2014). Редът на раждане на израелските деца беше категоризиран по отношение на най-малкото дете, средното дете, първородното дете и единственото дете (Marini & Kurtz, 2011).

Модераторни променливи

Модераторните променливи включват наблюдавани променливи като арабски/еврейски сектор, етична група, пол на родителя, социално-икономически произход (представен от нивото на образование на родителя, доходите на семейството и професията на родителя) и познат произход (отглеждане в една и съща семейна среда с братя и сестри).

Контролни променливи

Контролните променливи включват възрастта, пола и класа на детето.

Други променливи

За да се определи дали прилагането на интервенционна програма за справяне със стреса намалява нивото на психологически дистрес сред израелските студенти, използваната променлива е психологически дистрес (включително физически и психологически стресори).

8- Инструментариум

Използваните в това проучване инструменти за изследване събраха подходяща информация за участниците в изследването, за да се отговори на целите на изследването. Инструментите за проучване включват следното:

1. Структуриран график за лична информация
2. График за психологически дистрес - адаптиран от Aggarwal et al. (2005)
3. График на личностните черти - адаптиран от John & Srivastava (1999)

Част 2: Преглед, анализ и тълкуване на резултатите от проучването

Можем да обобщим тази част в следните компоненти:

1- Програма за интервенция

В това проучване е разработена програма за интервенция за деца в училище, за да се справят с психологическия стрес, свързан с личностните особености, произтичащи от излагането на конфликтите между Израел и арабските страни, които нарушават живота на децата и застрашават очакванията им за нормалност и безопасност. Това беше постигнато чрез насочване на интервенцията към укрепване на социално-емоционалните способности и адаптивните механизми за справяне с дистреса. Интервенцията беше проведена в 14 сесии с различни теми, като например обработване на негативни/позитивни преживявания, управление на стреса, коригиране на неприятни преживявания, напрежение, негативни мисли, както и хумор.

2- Най-важните резултати от проучването

Сред израелските деца личностната черта с най-висок резултат е добросъвестността, а с най-нисък - съгласието. Забележително е, че не е установена значителна разлика между еврейските и арабските деца по отношение на всичките пет личностни измерения. Това противоречи на очакванията, като се има предвид разликата в етичната идентичност и сектора между тях.

Освен това проучването успя да постигне общата си цел да изследва влиянието на реда на раждане върху личностните характеристики на децата в Израел - съгласие, невротизъм, добросъвестност, откритост и екстраверсия.

Нулевата хипотеза, че редът на раждане не оказва положително и значимо влияние върху личностните характеристики на децата в Израел, беше отхвърлена. По отношение на директния ефект на реда на раждане върху личностните черти сред израелските деца при контролиране на пола на детето, възрастта на детето и класа на детето беше установено, че редът на раждане има положителен и значим ефект върху личностните черти невротизъм и екстраверсия.

Що се отнася до това дали арабският/еврейският сектор влияе върху връзката между реда на раждане на израелските деца и тяхната личност, в това проучване беше установено, че арабският/еврейският сектор опосредства ефекта на реда на раждане върху личностната характеристика на израелските деца, като увеличава силата на връзката между реда на раждане. Сред петте категории личностни черти тя влияе само върху връзката между реда на раждане и две черти - невротизъм и екстраверсия. Следователно нулевата хипотеза, че арабският/еврейският сектор не опосредства ефекта на реда на раждане върху личностните черти на израелските деца, беше отхвърлена.

Що се отнася до ефекта на етичната група върху връзката между реда на раждане на израелските деца и тяхната личност, резултатите показват, опосредства ефекта на реда на раждане върху личностната характеристика на израелските деца. Сред петте категории личностни черти тя влияе само върху връзката между реда на раждане и невротизма. Във връзка с това нулевата хипотеза, че етичните групи не опосредстват ефекта на реда на раждане върху личностната характеристика на израелските деца, беше отхвърлена.

Нулевата хипотеза, че полът на родителите не влияе върху влиянието на реда на раждане върху личността на израелските деца, беше отхвърлена в това проучване. По същество представените в изследването доказателства показват, че полът на родителите влияе върху връзката между реда на раждане на израелските деца и тяхната личност. Сред петте категории личностни черти той влияе единствено върху връзката между реда на раждане и личностните черти на израелските деца - невротизъм и екстраверсия.

Що се отнася до това дали социално-икономическият произход влияе върху връзката между реда на раждане на израелските деца и тяхната личност, в това проучване беше установено, че социално-икономическият произход е довел до намаляване на силата на връзката между реда на раждане и личностната черта Екстраверсия.

И накрая, проучването установи, че фамилният произход влияе върху връзката между реда на раждане на израелските деца и тяхната личност. Тоест, установено е, че отглеждането в същата семейна среда като братята и сестрите леко намалява силата на ефекта на реда на раждане върху чертите Невротизъм и Екстраверсия. Следователно нулевата хипотеза, че семейната среда не опосредства ефекта на реда на раждане върху личността на израелските деца, беше отхвърлена.

За да се допринесе за подобряване на образователните резултати, сред израелските ученици беше приложена програма за интервенция. Установено е, че наличието на интервенционна програма за деца допринася за намаляване на психологическия стрес, който произтича от личностните различия. В тази връзка нулевата хипотеза, че няма разлика в средния резултат за психологически дистрес сред израелските деца между предварителния и последващия тест, беше отхвърлена.

3- Дискусии

Проучването изследва степента и характера на връзката между личностните черти и реда на раждане. Целта на проучването беше да се оцени въздействието на реда на раждане върху личностните характеристики на израелските деца в арабския и еврейския сектор. Това проучване тенденциозно е уникално, като се има предвид, че в Израел са проведени ограничени изследвания във връзка с връзката между реда на раждане и личността на израелските деца (Hussain & Hussain, 2017). Хората се раждат в семействата с едно дете, първородно дете, средно дете или най-малкото дете и се предполага, че този ред на раждане оказва влияние върху личността на индивида. Братята и сестрите от едно и също семейство имат различни личностни черти, като този факт подтиква редица предишни проучвания да изследват връзката между личностните черти и съобщената поредност на раждане (Vorkapić, 2012; Sulloway & Zweigenhaft, 2010). Въпреки това са получени разнопосочни резултати, например някои проучвания не установяват влияние на реда на раждане върху

различията между братята и сестрите (Marini & Kurtz, 2011). От друга страна, други проучвания съобщават за разлики в личността сред братята и сестрите (Hertler, 2017; Eckstein & Kaufman, 2012). Освен това в доклада на Sulloway (2011) е установено, че първородните деца имат по-високи стойности на доминантност, невротизъм и добросъвестност, докато при по-малките братя и сестри е установено, че имат по-високи стойности на общителност и съгласие.

В това проучване бяха направени редица подобрения в сравнение с предишни проучвания на ефекта от реда на раждане, за да се допринесе за литературата по темата в Израел. Първо, в проучването участват деца, а не възрастни. Предишни проучвания в Израел, като това на Hussain & Hussain (2017), са изследвали само възрастни. Фокусът върху децата беше от съществено значение, тъй като децата е по-вероятно да се конкурират с братята и сестрите си за родителското внимание и по този начин да придобият личностни черти въз основа на реда на раждане в сравнение с възрастните, освен това възрастните вече не зависят от родителите и ефектите от реда на раждане върху тяхната личност намаляват (Specht et al., 2011). Това може да се случи, като се има предвид, че ролите, които някога са били считани от възрастните за значими, за да може човек да оцелее и да получи родителско внимание в семейната среда през последните години от живота си, вече нямат смисъл и са неуместни, след като възрастните напуснат семейната среда.

Второ, това проучване използва съответните демографски променливи като контроли по време на изследването на връзката между личностните черти и реда на раждане. Този подход е продиктуван от факта, че досегашните теории и проучвания показват, че съществуват важни възможни смущаващи фактори в проучванията на реда на раждане, включително социално-икономически статус, пол, възраст и семейна структура. Такива объркващи фактори следва да бъдат отчетени по подходящ начин, като се има предвид, че те могат да променят резултатите и да доведат до необективни оценки на връзката между личностните черти и реда на раждане (Rodica & Brent, 2015).

Друг уникален аспект на това проучване е, че то също така изследва ефекта на опосредстване на някои променливи, като арабски/еврейски сектор, етична група, пол на родителите, социално-икономическа среда и семейна среда, за да установи

дали те оказват някакво влияние върху връзката между личностните характеристики и реда на раждане. Такива ефекти на медиация не са били изследвани в нито едно предишно проучване, което е разглеждало взаимоотношенията между личностните черти и реда на раждане.

И накрая, изследванията на личностните характеристики и реда на раждане често са провеждани без разработване на програма за интервенция, въпреки връзката между личността и дистреса сред децата (Buist et al., 2013). Следователно това проучване допринася за подобряване на здравето на израелските деца чрез разработване на програма за интервенция на стреса за деца в училищна възраст с цел контролиране на психологическия дистрес, свързан с основните личностни характеристики, възникващи в резултат на излагането на конфликти между Израел и арабските страни, които нарушават живота на децата и застрашават очакванията им за нормалност и безопасност. В резултат на това беше изследвано нивото на психологическия стрес сред включените в извадката израелски деца и програмата за интервенция, за да се проучи нейният ефект за минимизиране на стреса сред израелските деца чрез сравняване на нивата на стрес преди и след теста.

Резултатите от това проучване представят личностните характеристики на израелските деца, за да покажат кои черти са най-доминиращи. В тази връзка средните резултати разкриват, че сред петте личностни черти най-доминиращата черта е съвестността, която има средна стойност 28,39 в сравнение с другите личностни черти. Тази констатация е в съответствие с тези от предишни проучвания, които съобщават, че чертата съвестност е по-висока в ранния живот (Heng et al., 2017). В проучването на MacCann и съавтори (2009) е написано, че съвестността обикновено се свързва с редица положителни ефекти и често е личностното измерение с най-висока прогностична употреба. Причините за това могат да бъдат, че отговорността на израелските деца в училищното образование и благополучието в семействата (Lavee & Katz, 2003).

Резултатите показват също, че включените в извадката израелски ученици имат малко по-високи нива на невротизъм. Средният резултат на израелските деца е 21,82. Невротизмът често се свързва с наличието на самообвинения и пожелателно мислене, когато сме изправени пред стресиращо житейско събитие, а удължаването

на тези състояния може да доведе до повишаване на нивата на психологически дистрес и тревожност. Следователно леко високото ниво на невротизъм сред израелските ученици може да се тълкува в смисъл, че нивата на тревожност и стрес се управляват главно от самите деца. Освен това децата от различна домашна среда са склонни да бъдат третирани от родителите си по различен начин и този опит от домашната среда и взаимодействията с връстниците им в училище вероятно ще повлияят на поведението им (Gilmore, 2016).

От друга страна, резултатите от настоящото проучване в таблица 22 показват, че екстраверсията (средна стойност = 17,76) и съгласието (средна стойност = 11,58) имат по-ниски средни оценки, което също съответства на резултатите от предишни проучвания, като например от MacCann et al. (2009) и Heng et al. (2017). Това може да се обясни с факта, че включените в извадката израелски деца, които ходят на училище, са с по-полезен, дисциплиниран, сериозен и консервативен характер. Сравнението на личностните характеристики на еврейските и арабските деца показва, че между тях няма значителни средни разлики по отношение на невротизма, съвестността, откритостта, екстраверсията и съгласието. Тези констатации също бяха в противоречие с очакванията, като се има предвид, че еврейските деца принадлежат към еврейския сектор, който има уникална идентичност, от арабските деца, които принадлежат към арабския сектор. Освен това резултатите противоречат на докладите на Mayselless & Salomon (2003). Въпреки това децата са склонни да имат сходна личност, тъй като са по-малко ориентирани към определена култура или сектор и не се интересуват много от етническата си идентичност, както правят възрастните.

Проучването изследва влиянието на реда на раждане върху личностните характеристики на израелските деца, като същевременно се контролират променливи като пол на детето, възраст на детето и клас на детето. Според получените резултати редът на раждане оказва положително и значимо въздействие върху личностната черта невротизъм сред израелските деца. Констатациите подкрепят аргументите на Eckstein & Kaufman (2012) за положителната връзка между личността и реда на раждане. Лицата с високо ниво на невротизъм са склонни да бъдат уязвими към повече стрес и емоционално реактивни и имат голям шанс да

интерпретират обикновените неща като много застрашаващи, докато дребните разочарования се тълкуват като безнадеждно трудни. Резултатите от това също проучване разкриват, че децата с единствен син имат значително по-високо ниво на невротизъм от средните деца. Според Sulloway (2010) първородните деца са склонни да имат по-висок резултат на невротизъм в сравнение с по-късно родените деца. В това проучване обаче не е установена разлика в нивото на невротизъм, когато е направено сравнение между първородните и по-късно родените деца.

Също така, в това проучване се доказва, че редът на раждане има положителен и значим ефект върху личностната черта Екстраверсия сред израелските деца. Екстраверсията се свързва с положителните емоции, както и с тенденцията да се търси компанията и стимулацията на други хора, следователно проявата на тази черта включва ангажираността на индивида с външния свят. Резултатите от това проучване разкриват, че първородните деца имат значително по-високо ниво на екстраверсия от средните деца. Резултатите подкрепят тези на Sulloway (2010), който твърди, че първородните деца имат по-висока екстраверсия главно в аспекта на доминантността, докато по-късно родените братя и сестри имат висок аспект на общителност на екстраверсията.

От друга страна, израелските деца с различен статус при раждане не се различават съществено по отношение на характеристиката си съвестност. Констатациите не съответстват на тези на Marini & Kurtz (2011), които установяват, че по-големите деца имат по-висок резултат по съвестност в сравнение с по-късно родените. Проучването не установи влияние на реда на раждане върху чертата откритост. Това е в противоречие с докладите на Sulloway (2011), според които редът на раждане корелира със съвестността, откритостта и съгласието. Освен това резултатите от изследването не са в състояние да възпроизведат тези на Salmon & Schumann (2011), където се съобщава, че децата с различен ред на раждане се различават по своите черти на откритост.

Въз основа на резултатите от това проучване може да се предположи, че личностните черти на израелските деца, свързани със съгласието, не са резултат от отличителните им семейни ниши или от това, че са били детронирани. Това указание е в съответствие с тези на Bleske-Rechek и Kelley (2014). Резултатите обаче

противоречат на прогнозите на Sulloway (2010), че средните деца имат висока степен на съгласие, докато най-малкото дете и първолаците имат по-ниско ниво. Това се основава на факта, че най-малките деца и първородните са по-агресивни и доминиращи в сравнение със средните деца. Това означава, че те са по-скромни, по-самостоятелни и помагат на другите, а са склонни да бъдат състрадателни, да избягват конфликти, добри натури и да се радват на сътрудничество (McCrae and Costa, 2003).

Проучването е проведено, за да се установи дали арабският/еврейският сектор влияе върху връзката между реда на раждане на израелските деца и тяхната личност. По същество ефектът на арабския/еврейския сектор върху връзката между поредността на раждане на израелските деца и тяхната личност беше изследван чрез тест за медиация, използвайки SEM анализ. Констатациите показаха, че връзката "Ред на раждане" и чертата "Невротизъм" сред израелските деца с арабския/еврейския сектор като модераторна променлива ($\beta = .158$; $p = .025$) е положителна и статистически значима на ниво $p < 0,05$. По подобен начин беше установено, че връзката между реда на раждане и чертата Екстраверсия ($\beta = .277$; $p < 0,001$) е положителна и статистически значима на ниво $p < 0,001$ с арабския/еврейския сектор като модераторна променлива. Когато бяха направени сравнения между резултатите, когато арабският/еврейският сектор е включен и когато не е включен във връзката между реда на раждане и личността, бяха наблюдавани промени в стойността на бета (или силата на ефекта), поради което беше направено заключението, че арабският/еврейският сектор оказва влияние върху връзката между реда на раждане и личностните черти невротизъм и екстраверсия. От друга страна, секторът не оказва влияние върху връзката между реда на раждане и други личностни черти, което съответства на предишни доклади на Marini & Kurtz (2011).

В обобщение, секторът, към който принадлежи индивидът, влияе върху връзката между реда на раждане и личността. Това може да се обясни с факта, че всеки сектор, както еврейският, така и арабският, се счита за силно социален, което може да допринесе за връзката между реда на раждане и личността. Нещо повече, Dunkel & Van der Linden (2014) твърди, че се счита, че личността отразява

социалната ефективност на хората и колкото по-голяма е разликата между арабския и еврейския сектор, толкова по-голяма е прогнозираната разлика в значимите групови резултати, като например личностната черта. Освен това личностните различия могат най-добре да обяснят различията между еврейския и арабския сектор, които влияят върху връзката между реда на раждане и личността. Личностните черти на еврейския сектор се формират отчасти от груповата ориентация към "стратегията на историята на живота", предложена от Dunkel & Decker (2010 г.), които твърдят, че "бавната история на живота" включва малко потомство и повече инвестиции в него, докато "бързата история на живота" включва повече потомство, но по-малко инвестиции в него. Въпреки това аргументите на Dunkel & Decker (2010), които свързват тази "стратегия на жизнения път" с личностните фактори сред еврейския сектор, могат да бъдат критикувани като слаб аргумент, като се има предвид "жизнения път". Това се основава на факта, че арабският сектор има много по-богата "житейска история" в Израел от еврейския сектор, тъй като те са родени в Израел и се гордеят със своята история и култура повече от всеки евреин, който се е установил в Израел и е наложил своето съществуване преди около 70 или дори по-малко години.

Проучването изследва и влиянието на етичната група върху връзката между реда на раждане и личността на израелските деца. Според получените резултати етичната група опосредства ефекта на реда на раждане върху личностните черти на израелските деца - невротизъм. Въпреки това не се наблюдава влияние на етичната група върху връзката между реда на раждане и други черти като откритост, екстраверсия, съгласителство и добросъвестност. По същество при сравняване на ефекта на реда на раждане върху чертата Невротизъм без включване на медиатор ($\beta = .152$; $p = .031$) и с Етичната група като медиатор ($\beta = .154$; $p = .029$) се вижда, че стойността на бета (сила на ефекта) леко се увеличава. Това означава, че е налице доказателство за медиация и следователно етичната група влияе върху връзката между реда на раждане и личността. В тази връзка може да се разбере, че определено ниво на въздействие на реда на раждане върху личностната черта, ако невротизмът изглежда е специфично за етичната група. Това може да се обясни с факта, че семейната среда се различава в зависимост от етичната група, което оказва широко

влияние върху отношенията между братята и сестрите в семейството, както и върху измеренията на тяхното развитие.

Освен това в някои етични групи, като мюсюлманите, братята и сестрите от мъжки пол се третират по различен начин от тези от женски пол и в повечето случаи отношението е по-снизходително (Abu-Hussain, 2015). В Израел има различни етични групи, които също изповядват различни религии и семейни структури (Hussain & Hussain, 2017). Следователно може да се заключи, че ефектите от реда на раждане върху личностните черти могат да бъдат обяснени с етичните групи.

Проучено е и влиянието на пола на родителите върху връзката между реда на раждане и личността. Според получените резултати полът на родителите опосредства влиянието на реда на раждане върху личностните черти на израелските деца - невротизъм и екстраверсия. Полът на родителите обаче не влияе върху връзката между реда на раждане и други черти на личността като откритост, съгласие и добросъвестност. По същество при сравняване на ефекта на реда на раждане върху невротизма сред израелските деца без медиатор ($\beta = .152$; $p = .031$) и с пола на родителите като медиатор ($\beta = .159$; $p = .023$) се разкрива, че стойността на бета (силата на ефекта) леко се увеличава. Това означава, че е налице доказателство за медиация.

По подобен начин, сравнявайки ефекта на поредността на раждане върху екстраверсията сред израелските деца без медиатор ($\beta = .275$; $p < 0,001$) (вж. Таблица 32 и Таблица 33) и с пола на родителите като медиаторна променлива ($\beta = .280$; $p < 0,001$) (вж. Таблица 42 и Таблица 43), се вижда, че стойността на бета (или силата на ефекта) леко се увеличава. Това означава, че е налице доказателство за медиация, следователно полът на родителите увеличава ефекта на реда на раждане върху личностните черти. Това може да се обясни с факта, че бащите са склонни да взаимодействат лице в лице с първородните деца много по-дълго в сравнение с взаимодействието им със следващите деца, което води до личностни различия между братята и сестрите (Alsaraireh, 2013). Освен това може да се твърди, че засиленото взаимодействие лице в лице между бащата и първородните деца е най-важно в присъствието на майката (Alsaraireh, 2013). Следователно присъствието на двамата родители е по-дълго за първородните деца в сравнение с бебетата, родени по-късно.

Едновременното присъствие на родителите е най-силно изразено при първородните деца от мъжки пол в сравнение с другите групи деца, което означава, че първородното дете често е предпочитано от родителите, което води до засилено съперничество между братята и сестрите и търсене на уникална семейна ниша. В тази връзка ефектите от реда на раждане върху личностните черти до известна степен произтичат и от пола на родителите.

При проучването на въпроса дали социално-икономическият произход влияе върху връзката между реда на раждане на израелските деца и тяхната личност, резултатите показват, че социално-икономическият произход оказва влияние върху връзката между реда на раждане и личностната черта екстраверсия. По същество сравняването на ефекта на Поръчката по рождение върху Екстраверсията без медиатор ($\beta = .275$; $p < 0,001$) и със социално-икономическия произход като медиатор ($\beta = .262$; $p < 0,001$), разкрива, че стойността на бета (или силата на ефекта) леко е намаляла. Това означава, че е имало доказателства за медиация. От резултатите на изследването може да се твърди, че социално-икономическият произход намалява ефекта на реда на раждане върху чертата невротизъм. Това се дължи главно на факта, че първородните деца несъразмерно често идват от семейства с по-висок социално-икономически статус, като се има предвид, че тези семейства обикновено имат по-малък брой братя и сестри (Shanahan et al., 2014).

Освен това предишни проучвания показват, че родителите с по-висок социално-икономически статус често имат по-висока степен на личностни качества, които им позволяват да бъдат успешни, като например по-висока екстраверсия и висока добросъвестност (Shanahan et al., 2014). Тъй като първородните деца обикновено са свръхпредставени в семействата с по-висок социално-икономически статус, неконтролирането на социално-икономическия статус на родителите може да накара първородните деца да изглеждат с по-висока доминантност, съвестност и интелигентност, което може да се отдаде на реда на раждане.

Влияние на познатата среда върху връзката между реда на раждане и личността чрез SEM анализ. Резултатите показаха, че познатият произход (отглеждане в същата семейна среда като братята и сестрите) медира ефекта на реда на раждане върху невротизма и екстраверсията. По същество доказателствата

показват, че познатият произход води до намаляване на ефекта на реда на раждане върху невротизма. Това е очевидно, когато стойността на бета (сила на ефекта) леко намалява при сравняване на ефекта на реда на раждане върху невротизма без медиатор ($\beta = .152$; $p = .031$) и с познат произход като медиаторна променлива ($\beta = .150$; $p = .033$). По подобен начин познатият произход е довел до намаляване на ефекта на реда на раждане върху Екстраверсията, като се има предвид, че стойността на бета (или силата на ефекта) леко намалява при сравняване на ефекта на реда на раждане върху Екстраверсията без медиатор ($\beta = .275$; $p < 0,001$) и с познат произход като медиаторна променлива ($\beta = .271$; $p < 0.001$).

От тези резултати може да се заключи, че редът на раждане има тенденция да действа в известна степен чрез семейната среда, за да повлияе на личностното развитие на децата. Това може да се обясни с факта, че личността се развива от семейните взаимоотношения и този ранен опит позволява на децата да придобият своите социални модели на поведение, нагласи и ценности. Познатият контекст, който в основата си е домашната среда, наистина е дантела за усвояване и развитие на различни социални умения. Социалният опит на детето се придобива главно от родителите, поради което семейството, като основна социална среда за детето, в която то има най-близки и чести контакти, е много важен източник за формиране на личността (Tucker & Updegraff, 2010). Освен това може да се отбележи, че децата се научават да действат и да се чувстват, морално и психологически, като типа човек, който техните майка и баща са били.

Накрая беше проучено и въздействието на програмата за интервенция върху нивата на психологически стрес. Установено е, че нивата на психологически дистрес сред лицата от контролната група, които не са получили програмата за интервенция, значително са се повишили през периода на проучването от резултат от 12,86 точки в предварителния тест до 14,00 точки в последващия тест ($p = 0,001$). От друга страна, констатациите показват, че прилагането на интервенционната програма за справяне със стреса значително намалява нивото на психологическия дистрес сред израелските ученици от интервенционната група от резултат 13,4302 в Pretest до 2,8953 в Posttest ($p < 0,001$). Във връзка с това може да се заключи, че интервенционната програма е била ефективна за намаляване на психологическия

дистрес при израелските деца, тъй като предоставянето на интервенционната програма на интервенционната група е довело до значително намаляване на нивата на психологически дистрес.

Наличието на програма за интервенция за деца допринася за намаляване на психологическото страдание, произтичащо от личностните различия. Резултатите от изследването подкрепят тези на Wolmer et al. (2013), че програмите за интервенция при стрес могат да бъдат ефективни за намаляване на дистреса сред учениците. Това може да се дължи на факта, че интервенционните програми укрепват мрежите между връстниците и подобряват техните стратегии за справяне със стреса. Следователно родителите и учителите трябва да работят съвместно, за да откриват промените във функционирането на децата, така че непрекъснато да предоставят интервенции през такива периоди.

IV. Приноси

Препоръките, които могат да бъдат изведени от резултатите от проучването, включват следното. Първо, училищата трябва да вземат предвид факта, че личностните характеристики на децата са различни и това може да бъде повлияно от реда на раждане в техните семейства. Във връзка с това учебните материали следва да са насочени към развиване на емоционална стабилност и откритост, като се имат предвид ниските резултати, отчетени от проучването. Алтернативно, тези, които разработват учебните програми за децата в училище, могат да включат начини, по които предпочитаните и желани личностни характеристики могат да бъдат възпитавани у децата в училище. На второ място, като се има предвид, че програмата за интервенция е успяла да овладее значително нивата на психологически дистрес сред децата, ръководството на училището трябва да обмисли редовни програми за интервенция, за да контролира дистреса сред учениците. Също така може да се препоръча на учителите да обмислят възможността да взаимодействат с децата в училище въз основа на техния тип личност, за да постигнат по-добри резултати в обучението. От друга страна, родителите на децата в училище също трябва да вземат предвид, че техните взаимодействия и предпочитания към определени братя и сестри в сравнение с други оказват значително влияние върху развитието на тяхната

личност. В тази връзка е важно родителите да избягват да сравняват децата въз основа на тяхната личност, тъй като всички деца не могат да имат еднаква личност. Родителите трябва да се отнасят еднакво към децата и да избягват да разглеждат други, като например последно родените и първородните, като същевременно продължават да ги третират индивидуално.

Изводите, които могат да се направят от проучването, са следните: (а) ефектът на реда на раждане е потвърден в това проучване по отношение на две личностни черти - екстраверсия и невротизъм, като в тази връзка учителите могат да използват концепцията за реда на раждане, за да определят точно и бързо възприятията на децата за взаимодействието със съучениците им. (б) Използването на информацията за реда на раждане може да бъде мощен инструмент, особено при консултиране на децата, тъй като те ще кажат, че учителят лично разбира техните индивидуални възприятия и чувства. (в) учителите могат също така да използват позицията на раждане, за да предвидят ирационалното поведение на учениците и да намерят ефективни средства за справяне с него.

Бъдещите проучвания трябва да: (а) да се разработят начини за проверка на самоотчетената информация от участниците, като например да се интервюират едновременно различни членове на семейството и да се сравнят техните отговори относно реда на раждане и личностните характеристики; и (б) да се включат допълнителни смущаващи фактори като религиозност, възприета дискриминация, семейно сближаване и културна идентичност.

V. Публикации по темата на дисертацията

1. Abu Ayash-Murd, M.(2021).THE IMPACT OF AN INTERVENTION PROGRAM ON DEALING WITH THE PSYCHOLOGICAL DISTRESS TOTAL AMONG ISRAELI CHILDREN, *Лятна научна сесия на Юридическия факултет 2021, Юбилейна международна научна конференция*, 518- 529, Университетско издателство, ISSN 1314–0507, с. 537.
2. Abu Ayash-Murd, M.(2021). PERSONALITY TRAITS AMONG ISRAELI

CHILDREN BASED ON THE FIVE-FACTOR MODEL OF PERSONALITY,
*Лятна научна сесия на Юридическия факултет 2021, Юбилейна
международна научна конференция, 530- 548* Университетско издателство,
ISSN 1314–0507, с. 537.

3. 3- Abu Ayash-Murd, M.(2021). The Impact of Birth Order on Israeli Children’s Personality Traits. E-Journal VFU, section “Psychology and Social activities”. Issue 13, 2020. ISSN 1313-7514.